

ГУЦУЛЬСЬКИЙ ДІАЛЕКТ У МОВІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Стаття присвячена використанню гуцульського говору в сучасному українському художньому дискурсі. Гуцульський діалект і надалі залишається важливим чинником творення сучасного художнього тексту. У статті проаналізовано особливості використання гуцульських діалектних рис у мові художніх творів Ю. Андруховича, М. Римар, В. Шкургана та Ю. Ілленка.

Ключові слова: діалектизм, гуцульський діалект, діалектна риса, художня мова, мова персонажа, авторська мова, Ю. Андрухович, М. Римар, В. Шкурган, Ю. Ілленко.

Гуцульський діалект має довгу історію використання в українській художній літературі, почасти в польській, започатковану в новій белетристиці Ю. Федьковичем. Уродженець буковинської Гуцульщини, носій гуцульських причеремоських говірок на початках формування української літературної мови в західноукраїнських землях, коли ще тільки закладалися засади її становлення, під впливом мови творів передусім Т. Шевченка та Марка Вовчка, створює свої художні твори на живій розмовній мові. Такою для письменника було гуцульське діалектне мовлення та багатий місцевий фольклор. Тому цілком зрозумілою є велика кількість різнорівневих гуцульських діалектних рис як у мові персонажів, так і в авторській мові його творів. І хоч письменник усвідомлював, що літературна мова має бути загальнонародною, а, отже, не може ґрунтуватися на одному діалекті, він все ж таки через різні причини не зміг подолати стихійний вплив гуцульського мовлення на мову його творів, про що свідчить довільне поєднання у ній літературних і діалектних форм. “Тільки в рідких випадках можна помітити в його творах добір діалектизмів з певним стилістичним навантаженням, – зазначив М. Станівський, – але такий спосіб їх використання знаходився ще в зародковому стані” [2, 85]. Спосіб використання гуцульського діалекту в художніх творах Юрія Федьковича добре охарактеризував Іван Франко, відзначаючи, що він “не писав чистим гуцульським діалектом, але з погляду язика його діяльність визначає змагання – з діалектного ґрунту дійти до загальнолітературної мови” [3, 210]. Таким чином, перший досвід використання гуцульського діалекту в художній мові був певною мірою спонтанним і зумовлений він не стільки естетико-стилістичними настановами, скільки нерозвиненістю і неопрацьованістю літературної мови.

Після Ю. Федьковича гуцульський діалект впевнено увійшов у мовно-літературну практику багатьох українських письменників, як

уродженців Гуцульщини, для яких він рідний, увібраний у мовну свідомість із молоком матері-гуцулки, так іще більше тих, хто народився далеко від Гуцульщини, але яких навіки зачарував неповторний колоритний гуцульський говір. Вже Михайло Павлик, теж гуцул із народження, що продовжив традицію використання гуцульського діалекту в художній мові, на відміну від свого знаменитого землянина, значно частіше вдавався до стилістично вмотивованого добору гуцульських діалектизмів. Однак лише в творах Івана Франка на гуцульську тематику добір гуцульських діалектних форм здійснено абсолютно цілеспрямовано, а їх імплементація в мову цих оповідань слугує одним із важливих засобів творення художньої мови. Щоправда, західноукраїнський варіант формування української літературної мови, одним із найактивніших і найконструктивніших творців якого був сам Іван Франко, має ряд фонетичних, граматичних і лексичних ознак, властивих і гуцульському діалекту, але які не характерні для варіанта української літературної мови, який формувалася на наддніпрянській Україні др. пол. XIX ст. Тому етапним щодо особливостей використання гуцульського діалекту в українській художній мові стала творчість східноукраїнських письменників, які вперше взяли до стилізації мовлення персонажів творів на гуцульську тематику під гуцульський говір і вживання лексичних діалектизмів у авторській мові, передовсім Михайла Коцюбинського та Гната Хоткевича. Обидва письменники детально вивчали гуцульський говір, цілком усвідомлено та стилістично вмотивовано здійснювали добір і вживання гуцульських діалектних рис в українську літературну мову, сформовану на Наддніпрянщині, однак за способом заманіфестування гуцульського говору в художній мові вони різняться. Як нам уже доводилось відзначати, мова персонажів “Тіней забутих предків” стилізована під гуцульський говір, однак вона відбиває не всі, а лише найбільш характерні різнорівневі діалектні риси, які виступають репрезентантами гуцульськості. У авторській мові в описах господарського укладу гуцулів, їх звичаїв, обрядів, вірувань, природи використано гуцульські лексичні діалектизми. З погляду реципієнта художнього тексту, не знайомого з гуцульським діалектом, таке використання гуцульського говору оптимальне, оскільки, з одного боку, реалізує художні функції говору в художньому творі, а з іншого – не переобтяжує його сприймання, уприсутнює його. Натомість Гнат Хоткевич у своїх творах на гуцульську тематику у стилізації мови персонажів намагався якнайповніше відтворити гуцульську мовну автентичність, однак така мовна практика, незважаючи на більшу повноту відтворення гуцульських діалектних рис, помітно ускладнює сприймання художнього тексту читачеві, не знайомому в деталях із особливостями гуцульського говору. Чимало лексичних діалектизмів містить і його авторська мова [1, 223-224].

Зазначені способи використання гуцульських діалектних рис у художній мові слугували своєрідними еталонами для тих письменників, які вдавались до художнього змалювання Гуцульщини. Від автора до автора ці способи могли зазнавати кількісних чи якісних модифікацій, однак в суті залишались такими ж: або маркування мовлення персонажів найхарактернішими різнорівневими діалектними мовними одиницями, або прагнення до максимально повного й точного його відтворення; авторська

мова містила гуцульські лише лексичні діалектизми, наявність яких визначалась потребами нарації.

Водночас окремі з письменників, що народились і проживали на Гуцульщині, в 30-х–40-х роках минулого століття започаткували традицію створення художніх текстів на гуцульському діалекті, зокрема Петро Шекерик-Доників та Онуфрій Манчук. У їх творах гуцульським діалектом виписано і мову персонажів, і авторську мову, авторська мова і мова літературних героїв відтворює найтонші нюанси гуцульського говору, фактично у них гуцульський діалект використано в ролі літературної мови.

Таким чином, історія використання гуцульського говору в художній мові засвідчує велике зацікавлення в ньому як важливому естетично-зображальному засобі та різні способи його заманіфестування. З цього погляду важливо розглянути особливості використання гуцульського говору в сучасному художньому дискурсі, маючи на увазі тексти, створені впродовж останніх 20 років.

Гуцульський говір залишається й надалі важливим чинником художнього текстотворення письменників із різних теренів як з досвідом, так і зовсім молодих, які пишуть про гуцулів і їх край.

Жанрово-стильові пошуки сучасної української прози та поезії, для яких характерним, крім іншого, є інтертекстуальність, зумовлює епізодичне використання гуцульського говору, при цьому повнота його відбиття, не вихолощена, як раніше часто траплялося, видавцями-редакторами, і тому вона може бути досить високою, як, наприклад, у романі “Дванадцять обручів” Юрія Андруховича.

Стилізація під гуцульську говірку тут має місце лише в невеликому епізоді, якому безпосередньо передують вплетені в авторську мову поодинокі лексичні діалектизми чи навіть уривки фраз, етнографічні деталі, що творять відповідні пресуппозиції для ідентифікації персонажів як гуцулів, пор.: “то були сухорляві старі жінки з довжелезними задимленими люльками в зубах... і вони, сплівши рамена й нещадно витупуючи, танцювали свій особливий *аркан жіночий*”, “ім що, своїх беззубих *любасів* не вистачає”, “все це йому неабияк подобається, бо він *такей до данцу бестрий цьо йой*”, “*канчурі*” тощо. На тлі таких маркерів гуцульськості в авторській мові цілком гуцульським сприймається мовлення персонажів, пор.: “Йой, Артурчіку, – сказала одна з них йому на вухо, – жель тебе, легінику солоденькей, шо-с вдовицу взев, не одна би дівка за таким файним танцуристим пішла, а би ти си білий світ зав’їзав, сарако!” І не встиг Артур навіть подумати, щоб на це відповісти, як уже інша продовжувала: “Ци ти розум свій у кирниці втопив, ци на базарі спродав, як лишень та вдова тебе чярами спортила? Дес твої розуми золотенькі ночювали, шо-с двацїкь літ на мудрого вчивси”. А по цьому третя: “Озми лиш, Артурчіку, добрий бакіг, та й нажени гадину з хати, а як не вступиши, то кень зі статками всіма, та челягю, та грунтами, а сам втічи на край світу ци на стройку в Чехію, ци на войну в Чечню!” А потому ще одна: “Єк ми на тебе довго чекали, Артурчіку дорогенькей, на кого полишев нас, любасок майкращїх!” А за нею інша: Нич ти не скажу, Артурчіку, – легінику, лиш будеш ти з нами сеї ночі, хлопчіку, солоденько любитиси, до раня цілюватиси, а відтак у бани з нами, любасками пешними, чїстенько митиси й купатиси!”. Наведеними репліками

вичерпується використання гуцульського мовлення в мові роману, однак в них досить повно відбито різнорівневі гуцульські діалектні риси, при цьому переважають фонетичні. Серед гуцульських діалектних фонетичних ознак засвідчено такі:

– голосний [a] після м'яких приголосних у ненаголошеній позиції переходить у [e] (*жель, взев*), а в наголошеній – у [i] (*зав'їзав*); у частці *ся* виступає [и] (*си, митиси, купатиси, цілюватиси, любитиси, вчивси, не вступивси*); після [j] – теж [e] (*ек*);

– наголошений голосний [и] має обнижену артикуляцію і у вимові наближається до [e] (*кень, пешними, бестрий, такей*); така артикуляція характерна і для [и] в закінченнях прикметників після задньоязикового [к] (*солоденькей*);

– шиплячі [ж], [ч], [ш] незалежно від наступних голосних, м'які (*Артурчіку, чярами, нажєни, Чехію, Чєчню, ночювали, чекали, полишев, майкраціх, хлопчіку, чістєнько*);

– диспалаталізований [ц] та кінцевий [с] (*вдовицу, танцурістим, у кирниці, дес*);

– перехід м'яких пригласних [т'], [д'] у [к'], [г'] (*двацікь, бакіг, челягю*);

– звукосполучення [ир] на місці колишнього [р'] між приголосними (*у кирниці*);

– звук [ц] на місці [ч] у сполучнику *чи* (*ци*);

– відсутність протетичного приголосного [в] у формі наказового способу дієслова *брати* (*озьми*).

Гуцульські діалектні морфологічні риси відбито не так повно і не так послідовно, як фонетичні. Із них відзначимо:

– закінчення *и* у формах місцевого відмінку однини іменників першої відміни (*у бани, у кирниці, але – на базарі*);

– форми вищого ступеня порівняння прикметників із префіксом *май-* (*майкараціх*);

– залишки форм колишнього перфекта (*шо-с взєв, шо-с вчивси*).

Із лексичних гуцулізмів, крім *капчурі* 'вовняні шкарпетки, в'язані з різнокольорових ниток', зафіксовано також *легіник* 'парубок, дорослий хлопець', *файний* 'красивий, вродливий', *танцурістий* 'той, хто любить танцювати', *сарака* 'бідолаха', *гадина* 'змія', *любаска* 'коханка', *нич* 'нічого', *йой* 'ой'.

Якщо ефективність традиційного використання гуцульського говору ґрунтувалась на опозиції діалектного літературному, то вона в аналізованому тексті ускладнена іншомовними текстами, прислів'ями, приказками, крилатими фразами, біблійними висловами, цитатами з художніх творів, довільними або клішованими висловлюваннями-репліками тощо, а тому стилізація під гуцульське мовлення свою естетично-художню значущість отримує у контексті всіх інших інтертекстуальних одиниць.

До використання гуцульського говору в художній мові вдаються і молоді літератори, передовсім із Галичини. Як зразок вживання гуцульських діалектних рис проаналізуємо уривок із роману "Білий слон" Марії Римар. Оскільки події роману розгортаються переважно на Гуцульщині, а серед персонажів є й гуцули, то автор мову персонажів стилізує під гуцульську говірку. Характерно, що більшу частину тексту,

стилізованого під гуцульський говір, авторка роману сама не творила, а дослівно використала фрагменти з етнографічних описів відповідної тематики В. Шухевича [див. 4, 201–203], який намагався у своїх записах зберегти автентичну вимову гуцульських оповідачів. Наведемо один із таких уривків:

– А хіба, в Карпатах є скарби?

Сашкові здалося, що очі в Петра Юрійовича переможно зблиснули. Він набрав у груди повітря й наспівно розпочав:

– Ой-йой-гой! Шо то грошій в землиці є позакопуваних! Тоти шо опришки поховали! Є й чисті гроші, а є й таке, що йик кого вбили и тоти гроші закопали, то над ними Щезби сидит. Йик хочеш ці гроші взяти, то мусиш дати душу.

– Хто? – пошепки перепитав Сашко в Теробовлі. – Щезби?

– Арідник.

– Хто?!

– Чорт! – голосно прошепотів Теробовля.

– А є і закльїті скарби. Злі духи сокотьи тих скарбів. Аби тоти скарби дістати, то треба шос зробити. Приповідували старі люде, шо робили так давно, и все гроші находили.

– А що саме треба зробити? – запитав Богдан.

– Приповідают різне. Та тепер люди гріхуют си так робити. Ну, хоч би й таке: на храм треба взяти пшениці і йичменю и піти йик зазоріє до схід сонцьи у млин и, нїм сонце зїде, змолотити, але на зістрінь, відтак взяти муку и змішати з кір-зілем и піти на то місце, де приказуют, шо є скарби закопані, и посипати доокола, и зараз покаже слід на тій муці або чоловічий, або курьичий, або йигньичий, або шкапйити, або свиньичий, будь йикий. Тогди треба голову тому відтьити, чий слід показало, і занести, і там покласти, а гроші і скарби забрати. То ще як побачиш слід звірячий, ну то най там, а як чоловічий, то таки варко так робити. Можна лиш помінити того або того голову так: “Тобі даю за скарби!” – але і так небезпечно, бо буде мучило. А йик тот, шо скарб знайшов, умре вперед того, кого помінув, то его душьи вже записана у нечистого злomu духові, а злі духи походьи у вітру невідомому.

Тут теж зафіксовано низку фонетичних, морфологічних та лексичних гуцулізмів. Гуцульську діалектну фонетику засвідчують такі фонетичні риси:

– вимова голосного [а] після м’яких приголосних як [и] (*взьити, відтьити, закльїти, курьичий, свьиньичий* і т.д.; так само після початкового [й] (*йик, йичменю, йикий*), а також у частці *ся (си)*;

– диспалатолізований [ц’] (*землицу*) та [с’] у кінці слова (*дес*);

– м’якість шиплячого [ш] (*душьи*);

Із морфологічних гуцульських діалектних ознак у аналізованому уривку відбито:

– ствердіння [т’] у закінченнях дієслів І дієвідміни теперішнього часу в 3 особі множини (*приповідают, приказуют*) та втрату його у закінченнях дієслів II дієвідміни в 3 особі множини (*сокотьи, походьи*);

– редупліковані форми займенників *тот, тоти*.

Із лексичних гуцульських діалектизмів ужито *опришки* ‘розбійники’, *Щезби*, *Аридник* ‘чорт’, *гріхувати(си)* ‘вважати за гріх’, *на зістрінь* ‘у

протилежний бік’, *шкапйи* ‘кінь’, *най* ‘нехай’, *варко* ‘небезпечно’, *помінити* ‘назвати’.

У тексті роману гуцульський говір використовується неодноразово, але й у наведеному уривку, як і в інших місцях, стилізацію здійснено неповно й непослідовно, хоч в цілому колорит гуцульського мовлення передано. Ряд яскравих гуцульських діалектних ознак або не відбито, або в одних формах відбито, а в інших – ні. Щобільше, та сама мовна одиниця в одному навіть мікротексті подається то як діалектна, то як нормативна. Так, характерну фонетичну рису гуцульського говору м’якість шиплячих приголосних відбито тільки у слові *душьи*, але на початку уривку це ж слово передано без пом’якшення [ш] – *душу*. У всіх інших випадках вживання [ш] та інших шиплячих, їх м’якість жодним чином не передано. Аналогічно [а] після м’якого приголосного у слові *взяти* на початку передано як [и], однак через кілька рядків ця діалектна ознака в цьому ж слові відсутня, пор. *взяти пшениці*. Це є наслідком неточності в перенесенні текстів у записках В. Шухевича, а часом і прикрих помилок, допущених авторкою роману. Якби вона була уважнішою, то звернула б увагу, що у В. Шухевича *взьити* пшениці, а не *взяти*, *змішьити*, а не *змішати*, *на зістрить*, а не *на зістрінь* тощо [4, с. 201].

Подібних помилок не трапляється лише в тих сучасних письменників, які є вихідцями з Гуцульщини. Одним із таких є косів’янин Василь Шкурган, автор двох збірок поетичних творів та новел. Гуцульський говір прозирає вже в назвах самих збірок – “Кілько того світа”, “Ади жию”. У використанні гуцульського говору в прозі В. Шкурган нагадує Марка Черемшину: в авторській мові трапляються лексичні гуцульські діалектизми, зумовлені тематикою новел, а мова персонажів – це літературно опрацьоване гуцульське діалектне мовлення з його характерними фонетичними, граматичними, лексичними ознаками, пор.: Катруся згадала, як одного разу, після штурму цієї скали альпіністами, вирішила сама долізти до сміливих смерічок. Дісталась до середини, а далі ніяк... Злізти – ще страшніше. Добре, що камінь виступав – було де постояти.

– Тето, кемуєте мене тамо, серед скали?

– Де ні?! Кімую добре. У селі ші й тепер дітим наказуют, аби на сесю берду не чипірилиси. Ти дівчуром така була уритна, шо тебе би паском не нагодував... Лиш дедя в’євав за тобов – за своїм мізинком.

– Дід Василь, Царство йому Небесне, мене здоймив. Аж вид от-тої смереки злізав д’мені по курмею. Тулив та розговорював, хоть сам дрижев дужче.

– Дедьо тебе ші й підкурював, аби пуд не ймив. Замість дати бука дурній, бігав тут та заказував, аби, не дай Боже, сварити... (Не пошкодуйте чесу).

Що стосується мови поезій В. Шкургана, то в збірці “Кілько того світа” тексти віршів написані сучасною літературною мовою. У низці поезій помітні більші чи менші вкраплення гуцульських лексичних діалектизмів, напр.:

Що так мучиш зголодніле тіло?..

Говори, *мой* хлопче, говори:

клявузу у грудях отвори –

най приймає світ.

відповідний пласт гуцульської діалектної лексики, передовсім побутової, ландшафтної, ботанічної, зоологічної, будівельної та ін.

Правда, у питанні використання діалектів у художній мові завжди варто пам'ятати не лише про його позитивний бік, а й про негативний. Таке тотальне вживання будь-якого говору, навіть самобутнього і дуже колоритного, у художніх текстах несе в собі загрозу творення значних перешкод для пересічного читача, не знайомого з особливостями цього говору, для сприймання твору. Письменник, якщо він хоче, щоб його твір став доступним для читацького загалу, повинен подбати про те, щоб мова його твору не була переускладнена засиллям діалектних форм, діалекту загалом. Із цього погляду оптимальним варіантом, сказати б, класикою використання говору в літературній мові може слугувати мовно-літературна практика автора "Тіней забутих предків". Однак, щоб у використанні гуцульського діалекту в художній мові досягти такого ефекту, як М. Коцюбинський, треба так ґрунтовно готуватися до творення тексту, як він сам, вивчити діалект, визначити характерні ознаки говору, через які передати колорит і чар місцевого мовлення. Цих ознак може бути більше чи менше, проте вони мають бути маркерами *адекватного, точного* відбиття діалектних рис, бо помилкова стилізація мовної форми знижує ефективність використання говору в художній мові. Так, окремими гуцульськими діалектними рисами, здебільшого лексичного, особливо в мові персонажів, маркована мова героїв у романі Юрія Ілленка "Доповідна Апостолові Петру", пор.: Він був з УПА. Вже відсидів свої п'ятнадцять. Коли я складав заряджені пістолі в шкіряний операторський кофр, зайшов Газда. Він сказав: – Пане Юрію, навіщо вам оті *пукавки*? Я вам кажу: краще "Вальтер", або "Берета", на край випадок "ТТ"... з цієї *пукавки* вбити не можна, *шлях би її трафив*. Саме з такої я стрелив в того москаля, що мене *злавав*... Не марнуйте часу, там в мене на вас чекає вуйко з *полонини*... Тільки не питайте його *ім'є*... *Сарако* забув своє *ім'є*... Його вже питали про *ім'є*... в КГБ...

Гуцульські діалектні риси в цьому уривку репрезентують перехід [a] в [e] після [й] (*ім'є*), фразеологізм-прокльон *шлях би її трафив*, кілька лексичних діалектизмів, зокрема *пукавка* 'пістолет', *злапати* 'спіймати', *полонина* 'високогірне пасовище'. Впадає у вічі помилкова подача гуцулізму *сарака* як *сарако* 'бідолаха', а трохи нижче в авторській мові *воринє* як *варіння*, пор.: Двір було обнесено гуцульською загорожею – *варінням*. Зигзагоподібний ритм *варіння* з високими вертикалями створюють унікальний графічний акцент гуцульському пастельному пейзажу.

Отже, гуцульський діалект, як і раніше використовується в сучасній українській літературі як важливий чинник художнього текстотворення. Способи його застосування різні: від маркування мовлення персонажів окремими фонетичними, граматичними й лексичними гуцульськими діалектними рисами до використання гуцульського діалекту в ролі літературної мови. Сучасні автори вільні у виборі способів вживання діалекту в художній мові, його використання більше не регламентується редакторами-видавцями, художні тексти публікуються в авторській редакції без редакторських поправок діалектних форм. Водночас використання гуцульського діалекту замість літературної мови у художніх текстах, включаючи авторське мовлення, цікаве як підтвердження

самодостатності говору щодо художньої мови, створює значні перешкоди у сприйманні твору абсолютною більшістю читачів, які не знають особливостей гуцульського говору.

Тексти

- Юрій Андрухович. Дванадцять обручів. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ; Львів: ВНТЛ-Класика; Київ: Критика, 2005.
Юрко Ілленко. Апостолові Петру. – Тернопіль: Богдан, 2011.
Марія Римар. Білий слон. – Київ: Факт, 2006.
Василь Шкурган. Кілько того світа. – Косів: Колір-друк, 2008.
Василь Шкурган. Ади жию. – Косів: Букрек, 2011.

Література

1. Грещук В. Південно-західні діалекти в українській художній мові. Нарис / Василь Грещук, Валентина Грещук. – Івано-Франківськ: Вид-во Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2010. – 309 с.
2. Станівський М. Діалектне забарвлення мови Юрія Федьковича // Питання історії і діалектології східнослов'янських мов: [наукові записки Чернівецького державного університету: серія філологічних наук]. – Львів: Вид-во Львівського університету, 1961. – Т. 42. – Кн. II. – С. 62-86.
3. Франко І. Літературна мова і діалекти / Іван Франко // Зібрання творів: у 50 т. / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1982. – Т. 37: Літературно-критичні праці (1906-1908). – С. 205-210.
4. Шухевич В. Гуцульщина. П'ята частина. Друге видання / Володимир Шухевич. – Верховина: Журнал (видавництво) "Гуцульщина", 2000. – 334 с.

The article is dedicated to the usage of guzul dialect in present-day Ukrainian belletristic discourse. Guzul dialect still remains an important factor in creating present-day belletristic text. Peculiarities of guzul dialectal features usage in the language of Y. Andrukhovych, M. Rymar, V. Shkurgan and Y. Illenko works are analysed in the article.

Key words: *dialecticism, guzul dialect, dialect feature, belletristic language, the character's language, the author's language, Y. Andrukhovych, M. Rymar, V. Shkurgan, Y. Illenko.*

В статье исследуется использование гуцульского говора в современном украинском художественном дискурсе. Гуцульский диалект и впредь остается важным фактором образования современного художественного текста. Проанализировано особенности использования гуцульских диалектных черт в языке художественных произведений Ю. Андруховича, М. Римар, В. Шкургана и Ю. Иллєнка.

Ключевые слова: *диалектизм, гуцульский диалект, диалектная черта, художественная речь, речь персонажа, авторская речь, Ю. Андрухович, М. Римар, В. Шкурган, Ю. Иллєнко.*